

با نمایندگان مردم در مجلس دهم ۱۱. مدیریت حفاظت و بهره‌برداری از منابع ژنتیکی

کد موضوعی: ۲۸۰
شماره مسلسل: ۱۴۸۳۶
خردادماه ۱۳۹۵

معاونت پژوهش‌های زیربنایی و امور تولیدی
دفتر: مطالعات ارتباطات و فناوری‌های نوین

به نام خدا

فهرست مطالب

۱.....	چکیده.....
۲.....	مقدمه.....
۳.....	۱. ضرورت مدیریت منابع ژنتیکی.....
۵.....	۲. چالش‌های حفاظت از منابع ژنتیکی در ایران.....
۱۰.....	۳. زیرساخت قانونی حفاظت و بهره‌برداری از منابع ژنتیکی و نقش مجلس دهم.....
۱۵.....	جمع‌بندی و پیشنهادها.....
۱۷.....	منابع و مآخذ.....



با نمایندگان مردم در مجلس دهم ۱۱. مدیریت حفاظت و بهره‌برداری از منابع ژنتیکی

چکیده

اهمیت ذخایر ژنتیکی و زیستی به‌عنوان پایه و مبنای تحقیقات علوم زیستی جهت تأمین غذای سالم و کافی (ایمنی و امنیت غذایی)، آشکار است و صیانت از این منابع ارزشمند به‌عنوان محافظی در برابر مشکلات غیرقابل پیش‌بینی در آینده ضرورت دارد. در کشور ما با توجه به درک اهمیت موضوع، لایحه «حفاظت و بهره‌برداری از منابع ژنتیکی» و نیز لایحه «الحاق دولت جمهوری اسلامی ایران به پروتکل ناگویا» در مجلس نهم اعلام وصول شد. بررسی لایحه «الحاق دولت جمهوری اسلامی ایران به پروتکل ناگویا» که در رابطه با دسترسی به منابع ژنتیکی و تسهیم عادلانه و منصفانه منافع حاصل از استفاده آنها در سطح بین‌المللی است، موکول به ایجاد زیرساخت‌های قانونی لازم و در نتیجه منوط به بررسی لایحه حفاظت از منابع ژنتیکی گردید. تصمیم‌گیری درخصوص لایحه «حفاظت و بهره‌برداری از منابع ژنتیکی» نیز پس از بررسی در کمیسیون کشاورزی، آب و منابع طبیعی به‌عنوان کمیسیون اصلی به نتیجه نرسیده و به مجلس دهم موکول شده است. با بررسی لایحه فوق و تصویب قانونی جامع و هماهنگ، زیرساخت‌های قانونی لازم برای رفع مشکلات و تهدیدات موجود در این حوزه در کشور فراهم خواهد شد. دامنه شمول اعطای مجوزهای دسترسی و بهره‌برداری از منابع ژنتیکی و نوع بهره‌برداری، ساختار مدیریت حفاظت و بهره‌برداری از منابع ژنتیکی و

توجه به مالکیت فکری و دانش سنتی مربوط به منابع ژنتیکی، از موضوعات مهمی است که باید در بررسی لایحه مزبور توسط مجلس دهم مورد توجه قرار گیرد. نظارت بر اجرای قوانین و دستورالعمل‌های مرتبط با حفاظت از منابع ژنتیکی (از قبیل دستورالعمل‌های سازمان محیط زیست و وزارت جهاد کشاورزی) و پیگیری اجرای آنها از دیگر اقدامات اساسی است که مجلس دهم در جهت کمک به نحوه مدیریت منابع ژنتیکی کشور اتخاذ می‌نماید.

مقدمه

منابع و ذخایر ژنتیکی هر کشوری به‌عنوان سرمایه عظیم ملی و رکن اصلی در تحقیقات و پژوهش‌های زیستی به‌شمار می‌رود و بهره‌برداری از این ثروت در زمینه‌های مختلف نقش مهمی در ارتقای امنیت اقتصادی، امنیت سلامت و امنیت غذایی دارد. منابع ژنتیکی ایران به‌دلیل وسعت زیاد اکوسیستم‌های طبیعی، تنوع آب و هوایی و موقعیت خاص جغرافیایی از اهمیت زیادی برخوردار است و نامگذاری یک روز در تقویم کشور (۱۵ فروردین هر سال) به نام روز ملی «ذخایر ژنتیکی و زیستی»، اهمیت این منابع و لزوم فرهنگ‌سازی در این زمینه را نشان می‌دهد.

اگرچه امروزه به‌دلیل عوامل متعددی منابع ژنتیکی و زیستی در کل جهان تحت تأثیر فرسایش شدید و نابودی قرار دارند، اما متأسفانه در کشور ما علاوه بر عوامل طبیعی، عدم مدیریت صحیح منابع ژنتیکی سبب شده است سرعت فرسایش و نابودی این منابع شتاب بیشتری به‌خود بگیرد. از مهمترین عوامل از بین رفتن منابع ژنتیکی در ایران می‌توان به تخریب محیط زیست و زیستگاه‌های طبیعی موجودات زنده به‌دلیل



ساخت‌وسازها و تغییر کاربری غیرمجاز، شکارهای غیرقانونی، تخلیه زباله در طبیعت و حفر چاه‌های عمیق اشاره کرد. از طرف دیگر، به دلیل عدم وجود سازوکار قانونی مناسب و یا عدم وجود ضمانت اجرایی کافی در ارتباط با موضوع نحوه دسترسی و بهره‌برداری از منابع ژنتیکی کشور، شاهد خروج غیرمجاز سرمایه‌های با ارزش ژنتیکی و سرقت زیستی هستیم. با توجه به اهمیت موضوع، جوامع بین‌المللی و کشورهای جهان در تلاش‌اند با تصویب مقررات و دستورالعمل‌هایی در قالب کنوانسیون‌های مختلف، ضمن حفظ تنوع زیستی و استفاده پایدار از منابع ژنتیکی، به تسهیم منافع حاصل از این منابع بین کشورهای صاحب ژن و کشورهای بهره‌بردار پرداخته و در واقع مدیریت یکپارچه جهانی و بین‌المللی در این خصوص پدید آورند.

۱. ضرورت مدیریت منابع ژنتیکی

لزوم مدیریت منابع ژنتیکی کشور از ابعاد مختلفی قابل بررسی است. در بعد زیست‌محیطی، بحث حفاظت از تنوع گسترده و غنی منابع ژنتیکی کشور و همچنین توجه جدی به رفع معضل فرسایش و نابودی منابع ژنتیکی مطرح است. امروزه منابع ژنتیکی هر کشور در حوزه‌های کشاورزی، دامی و میکروارگانیسم‌ها از منابع اصلی استقلال در تولید محصولات غذایی، داروها و آنتی‌بیوتیک‌ها، افزایش کیفیت مواد غذایی، حذف آلاینده‌ها و پاکسازی محیط زیست به حساب می‌آیند. بنابراین حفاظت و استفاده پایدار از این منابع ارزشمند خدادادی وظیفه همه آحاد مردم این سرزمین است و وجود سازوکار قانونی جهت نظام‌مند نمودن اقدامات پیشگیری، حفاظت و احیای منابع ژنتیکی، کمک بسزایی در حفظ و نگهداری از این منابع برای بهره‌مندی جامعه و

نسل‌های بعدی مردم کشور خواهد کرد.

عوامل مختلفی به‌عنوان تهدید علیه منابع ژنتیکی مطرح هستند که برخی از آنها مانند عوامل طبیعی، غیرقابل اجتناب می‌باشند. اما قسمت اعظم این تهدیدات، از فعالیت‌های بشر ناشی می‌گردد که موجب تخریب محیط زیست و اکوسیستم‌های طبیعی می‌شود. به‌عنوان مثال، می‌توان به توسعه سیستم حمل‌ونقل اعم از جاده‌ای، ریلی، هوایی، سدسازی یا تکیه بیش از حد بر ارقام اصلاح شده برای افزایش تولید در بخش کشاورزی که سبب حذف ارقام بومی می‌شوند، اشاره کرد. از طرف دیگر برخی اقدامات غیرقانونی مانند ساخت‌وسازها و تغییر کاربری غیرمجاز، شکارهای غیرقانونی، تخلیه زباله در طبیعت و حفر چاه‌های عمیق، آسیب‌های جدی به رویشگاه‌ها و محیط زیست وارد ساخته است. عدم نظارت دقیق در بحث قرنطینه و واردات نیز سبب ورود گونه‌های غیربومی به داخل کشور شده که بعضی از این گونه‌ها، پتانسیل تبدیل شدن به‌عنوان یک گونه مهاجم و به تبع آن نابودی گونه‌های بومی را دارند. بنابراین توجه به توسعه آگاهانه و پایدار، فعالیت‌های نظارتی و پایش بهره‌برداری از منابع ژنتیکی و ایجاد ضمانت اجرایی مصوبات مربوط به حفظ و صیانت از این منابع نیاز به عزم ملی دارد و از این رو ایجاد یک ساختار ملی و فرابخشی در مدیریت منابع ژنتیکی از طریق تصویب قوانین مورد نیاز، می‌تواند تا حدودی به بهبود وضعیت نابسامان این ذخایر حیاتی کمک کند.

همچنین کنوانسیون‌ها و تعهدات بین‌المللی مختلفی در راستای توسعه پایدار و تنوع زیستی وجود دارد که ایران به آنها پیوسته (مانند کنوانسیون تنوع زیستی و پروتکل کارتاگنا) یا قصد الحاق به آنها را دارد. (مانند پروتکل ناگویا) رعایت قوانین و



کنوانسیون‌های بین‌المللی در خصوص منابع ژنتیکی که ایران به آنها پیوسته یا در آینده خواهد پیوست، ضروری است. از این لحاظ فراهم نمودن زیرساخت‌های قانونی، حقوقی، مالی و اجرایی در کشور در خصوص پایبندی به تعهدات و اجرای آنها نیز غیرقابل اجتناب است.

۲. چالش‌های حفاظت از منابع ژنتیکی در ایران

در زمینه حفاظت از منابع ژنتیکی در کشور چالش‌های متعددی وجود دارد که در ادامه مهمترین آنها شرح داده می‌شود.

۲-۱. کنترل خروج غیرقانونی و بهره‌برداری‌های غیرمجاز

خروج غیرقانونی و بهره‌برداری‌های غیرمجاز از منابع ژنتیکی استراتژیک کشور یکی از معضلات ایران در حوزه منابع ژنتیکی است. به‌عنوان مثال، گونه‌های گیاهی و جانوری به‌راحتی توسط افراد از کشور خارج می‌شوند. این امر سبب شده به‌علت عدم اطلاع از خروج این منابع و عدم عقد قراردادهای تسهیم منافع، نتوانیم از مزایای انتقال دانش و فناوری‌های مرتبط برخوردار باشیم. درحالی که گونه‌های انحصاری و استراتژیک هر کشور مزیت نسبی آن کشور محسوب شده و باید در داخل آن کشور حفظ شود، اما قانونی در کشور وجود ندارد که منابع ژنتیکی واقع در قلمرو سرزمینی ایران و منابع ژنتیکی با منشأ ایرانی در خارج از قلمرو ایران، را جزء اموال عمومی دولت ایران به رسمیت بشناسد. از این لحاظ شاید مهمترین قدم در مرحله اول، ایجاد یک زیرساخت قانونی است که به کمک آن ملی کردن ثروت عظیم منابع ژنتیکی کشور و قرار دادن

آنها در حاکمیت دولت جمهوری اسلامی ایران امکان‌پذیر شود. در این صورت است که می‌توان از منافع کشور در حوزه منابع ژنتیکی به‌خصوص در بحث بهره‌برداری و حقوق مالکیت فکری در جوامع بین‌المللی دفاع کرد. از این منظر شناسایی و شناسنامه‌دار کردن، ثبت اطلاعات منابع ژنتیکی در یک سامانه و تجهیز امکانات، آموزش پرسنل مستقر در مناطق مرزی و نظارت مستمر بر فعالیت‌های گمرکی کشور از زیرساخت‌های مهم در بحث مدیریت حفاظت از منابع ژنتیکی کشور به‌شمار می‌رود.

۲-۲. ساماندهی مراکز نگهداری و احیای منابع ژنتیکی (زیست‌بانک‌ها)

بنا به گزارش سازمان جهانی غذا و کشاورزی، حدود ۶/۱ میلیون نمونه گیاهی در مجموعه‌های ملی و بانک‌های ژن منطقه‌ای، بانک‌های مزرعه‌ای، محیط آزمایشگاه و محفظه سرد، نگهداری می‌شوند. در ایران نیز مراکز متعددی جهت ثبت، نگهداری و حفاظت از منابع ژنتیکی وجود دارند؛ از جمله مرکز ملی منابع ژنتیکی، مرکز کلکسیون میکروارگانسیم‌های صنعتی ایران، بانک ژن گیاهی ملی ایران و سایر مجموعه‌ها که زیر نظر دستگاه‌های اجرایی متعدد اداره می‌شوند. علیرغم وجود وزارتخانه‌ها و دستگاه‌های اجرایی متعدد در امور مربوط به منابع ژنتیکی از جمله ثبت، نگهداری، حفاظت و بهره‌برداری در کشور، به‌نظر می‌رسد ارتباط، همکاری و هماهنگی مناسب نه تنها بین وزارتخانه‌ها، بلکه بین مراکز زیرمجموعه هر یک از وزارتخانه‌ها نیز وجود ندارد.

اگرچه دستگاه‌های مختلف، متناسب با حوزه فعالیت خود مراکزی جهت ذخیره، نگهداری و تکثیر نمونه‌های سلولی و زیستی توسعه داده‌اند، اما این زیست‌بانک‌ها با مشکلات و چالش‌هایی به‌قرار زیر مواجه هستند:



- افزایش عظیم مواد زیستی و داده‌های مرتبط و نبود راهکارهای مناسب جهت ساماندهی و تسهیل دسترسی به آنها.
- افزایش درخواست برای دریافت خدمات همراه با محدودیت‌ها و معذوریت‌های مراکز ذیربط درخصوص پاسخگویی به این درخواست‌ها.
- عدم اعمال مقررات و استانداردهای تضمین کیفیت محصولات و خدمات.
- محدودیت‌های دسترسی به منابع داخلی و خارجی.
- فقدان مقررات و قوانین ملی برای حفاظت از حقوق مالکیت فکری در زمینه مواد زیستی.
- نبود مقررات ملی در زمینه نقل و انتقال مواد زیستی به داخل و خارج از کشور.
- عدم آگاهی کافی از اقدامات ایمنی مرتبط با مواد زیستی، سلول‌ها و ژن‌ها.
- عدم وجود مرجع اعتباردهی به مراکز ذخایر زیستی در مورد خدمات مورد نیاز جامعه علمی و صنعتی برای تضمین کیفیت محصولات، خدمات و متخصصین.
- نبود منابع مالی کافی و مستمر (بودجه‌های متمرکز).
- نبود متولی خاص در این حوزه.
- عدم کیفیت مناطق حفاظت شده، باغ‌های گیاه‌شناسی و مراکز نگهداری دام‌ها به‌علت فرسایش، ورود نژادها و سویه‌های غیربومی و اصلاح نژاد، تخریب محیط زیست و تغییرات زیست‌محیطی، چرا و شکار علیرغم کاهش سریع تنوع زیستی.
- عدم توجه کافی جامعه علمی، آموزشی، سیاستگذاران و دستگاه‌های اجرایی به اهمیت وجود و استفاده از مراکز ذخایر زیستی استاندارد.
- ناهماهنگی و عقب ماندن از فعالیت‌ها و استانداردهای بین‌المللی.

- مغفول ماندن و کامل نبودن بسیاری از خدمات و نمونه‌های مراکز ذخایر زیستی مورد نیاز در کشور.

- آماده نبودن نمونه‌های باکیفیت در بانک‌های زیستی برای کوتاه کردن مسیر تحقیقات و تحقق سریع‌تر اهداف ملی و بین‌المللی و کاهش هزینه‌های تحقیقات و هدفمند نمودن آنها.

- متغیر بودن اطلاعات و کیفیت نمونه‌های زیستی موجود در مراکز ذخایر زیستی.

- انقراض و از بین رفتن بسیاری از گونه‌های ارزشمند و لزوم توجه و اقدام فوری در خصوص حفاظت و حراست از آنها.

لذا با توجه به مشکلات پیش‌روی زیست‌بانک‌های کشور ایجاد سازوکاری برای مدیریت یکپارچه، هماهنگی و شبکه‌سازی این نهادها و جلوگیری از موازی‌کاری آنها ضروری به‌نظر می‌رسد.

۳-۲. نیاز به قانونی جامع و منسجم در خصوص مدیریت حفاظت و بهره‌برداری

از منابع ژنتیکی

سازوکار حفاظت و صیانت از منابع ژنتیکی به‌عنوان ثروت عظیم ملی و ظرفیت‌سازی در استفاده بهینه از آن برای شکوفایی اقتصادی ملی، در سیاست‌های کلان و سایر قوانین کشور مورد توجه قرار گرفته است. به‌عنوان مثال در بند «۲» «سیاست‌های کلی منابع طبیعی» ابلاغی مقام معظم رهبری (۱۳۷۹)، به «شناسایی و حفاظت منابع آب و خاک و ذخایر ژنتیکی گیاهی - جانوری و بالا بردن غنای حیاتی خاک‌ها و بهره‌برداری بهینه براساس استعداد منابع و حمایت مؤثر از سرمایه‌گذاری در آن» تأکید شده است. از



طرف دیگر قوانینی از قبیل «قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست» (سال ۱۳۵۳)، «قانون نظام جامع دامپروری» (سال ۱۳۸۸)، «قانون ایمنی زیستی» (سال ۱۳۸۸)، «قانون ثبت ارقام گیاهی و کنترل و گواهی بذر و نهال» (سال ۱۳۸۲) و «طرح جامع منابع طبیعی» (سال ۱۳۹۳) در ارتباط با منابع ژنتیکی وجود دارند که گاهاً یا اجرا نشده‌اند و یا سیاست‌های واحد با یکدیگر همپوشانی داشته و بعضاً در تضاد با یکدیگرند. از این رو به منظور اتخاذ سیاست‌های کلان و یکپارچه در حفظ و بهره‌برداری از تنوع زیستی، امکان ورود مقتدرانه و هوشمندانه به عرصه بین‌المللی و تعامل با مراکز جهانی و سایر کشورها، رفع چالش‌های اجرایی از قبیل هماهنگی دستگاه‌های متولی، توسعه بانک‌های اطلاعاتی مشترک، مبادله اطلاعات و اشتراک مسئولیت‌ها برای ایجاد شبکه منسجم و هماهنگ از مراکز موجود در کشور و مدیریت آن (تقویت شبکه ملی منابع ژنتیکی و زیستی کشور)، تعیین وظایف دقیق مراکز ذخایر ژنتیکی و زیستی در کشور طبق الگوهای بین‌المللی و نیازهای بومی و داشتن قانونی منسجم و جامع که ابعاد فوق را پوشش دهد، ضروری است. در این راستا تدوین لایحه «حفاظت و بهره‌برداری از منابع ژنتیکی» با هدف ایجاد یک قانون جامع و هماهنگ برای همه حوزه‌ها و رفع دغدغه‌های موجود، در دستور کار دولت قرار گرفت. لایحه مزبور در تاریخ ۱۳۹۳/۸/۷ در مجلس نهم اعلام وصول شد، اما همچنان در حال بررسی و اصلاح است و به تصویب نهایی نرسیده است.

۳. زیرساخت قانونی حفاظت و بهره‌برداری از منابع ژنتیکی و نقش مجلس دهم

۳-۱. قوانین مورد نیاز مرتبط با حفاظت و بهره‌برداری از منابع ژنتیکی

الف) لایحه الحاق دولت جمهوری اسلامی ایران به پروتکل ناگویا

این پروتکل که در مورد دسترسی به منابع ژنتیکی و تسهیم عادلانه و منصفانه منافع حاصل از استفاده آنهاست، در واقع دستورالعمل ماده (۱۵) کنوانسیون تنوع زیستی به‌شمار می‌رود که در آن بر دسترسی به منابع ژنتیکی به‌منظور استفاده از آنها با رضایت اولیه و آگاهانه عضو ارائه‌دهنده چنین منابعی تأکید شده است. لازم به‌ذکر است این لایحه در برخی کمیسیون‌های فرعی (مانند کمیسیون بهداشت و درمان و کمیسیون آموزش و تحقیقات) و در کمیسیون کشاورزی، آب و منابع طبیعی (به‌عنوان کمیسیون اصلی) مورد بررسی قرار گرفت. الحاق به این پروتکل در ابتدا نیازمند ایجاد زیرساخت‌های قانونی در کشور است که در راستای استفاده از قابلیت‌های این پروتکل در حفظ حق و حقوق کشور در فضای بین‌المللی ضروری است. علاوه بر آن، پیوستن به این پروتکل تعهداتی بر دولت ایران به‌وجود می‌آورد که ایفای این تعهدات هم نیازمند وجود قانونی ملی درخصوص مدیریت منابع ژنتیکی تحت مالکیت دولت جمهوری اسلامی ایران است. به همین دلیل تصمیم‌گیری درخصوص پیوستن به این کنوانسیون منوط به بررسی «لایحه حفاظت و بهره‌برداری از منابع ژنتیکی» است.

ب) لایحه حفاظت و بهره‌برداری از منابع ژنتیکی

تدوین «لایحه حفاظت و بهره‌برداری از منابع ژنتیکی» را می‌توان از اولین اقدامات ایجاد زیرساخت قانونی برای دسترسی و بهره‌برداری از منابع ژنتیکی کشور به‌حساب آورد. این



لایحه در سال ۱۳۸۷ به پیشنهاد وزارت جهاد کشاورزی به دولت ارائه شد، اما با تغییرات دولت نهم و دهم، بررسی‌های تخصصی در مورد آن حدود ۶ سال به درازا کشید و سرانجام پس از اعمال اصلاحاتی در نهایت در جلسه مورخ ۱۳۹۳/۶/۱۹ هیئت وزیران به تصویب رسید. لایحه «حفاظت و بهره‌برداری از منابع ژنتیکی» با هدف مدیریت نحوه دسترسی، بهره‌برداری و حفاظت و صیانت از منابع ژنتیکی، ساماندهی نظام مالکیت فکری در این حوزه و تأکید بر رعایت کنوانسیون‌ها و پروتکل‌های بین‌المللی مربوط به منابع ژنتیکی، در تاریخ ۱۳۹۳/۸/۷ در مجلس نهم اعلام وصول شد و بررسی تخصصی آن به کمیسیون کشاورزی، آب و منابع طبیعی (به‌عنوان کمیسیون اصلی) و کمیسیون‌های آموزش و تحقیقات، اقتصادی، امنیت ملی و سیاست خارجی، بهداشت و درمان، صنایع و معادن، قضایی و حقوقی (به‌عنوان کمیسیون‌های فرعی) ارجاع داده شده است. این لایحه طی چندین جلسه در کمیسیون کشاورزی با حضور دستگاه‌های اجرایی مرتبط و مرکز پژوهش‌های مجلس بررسی شد. به دنبال آن کمیسیون کشاورزی با تشکیل کارگروهی متشکل از متخصصان و صاحب‌نظران این حوزه در وزارتخانه‌ها و دستگاه‌های اجرایی و قانونگذاری، مجدداً لایحه را طی چند جلسه بررسی و نسخه ویرایش شده نهایی را به کمیسیون ارجاع داد. بندهای پیشنهادی این نسخه با حضور نمایندگان کمیسیون به رأی گذاشته شد و با این حال باز هم به‌علت وجود نظرات مختلف و عدم توافق بر محتوای برخی احکام، نتیجه نهایی حاصل نشد. با نزدیک شدن به روزهای پایانی کار مجلس نهم شورای اسلامی در سال ۱۳۹۴ و برگزاری انتخابات دوره دهم، بحث مذکور ناتمام و بی‌نتیجه باقی ماند.

همانگونه که شرح داده شد، حفاظت از منابع ژنتیکی کشور در راستای توسعه پایدار و همچنین مشارکت در کنوانسیون‌های بین‌المللی از جمله ناگویا، نیازمند ساماندهی و مدیریت منابع ژنتیکی گسترده کشور در چارچوب‌های قانونی مناسب می‌باشد. به این منظور لایحه «حفاظت و بهره‌برداری از منابع ژنتیکی» جهت بررسی و تصمیم‌گیری نهایی به مجلس دهم موکول شده است تا با تصویب قانونی مناسب و جامع که همه ابعاد این حوزه را پوشش داده و ایرادات و مشکلات موجود را رفع می‌کند، نقش مهمی در این امر ایفا نماید. لازم به ذکر است مسائل مرتبط با نحوه دسترسی، حفاظت، بهره‌برداری و به‌طور کلی مدیریت منابع ژنتیکی کشور دارای ظرافت‌ها و پیچیدگی‌های زیادی است که باید به‌طور دقیق بررسی و راجع به آن تصمیم‌گیری شود. برخی از موضوعات مهم قابل بررسی در لایحه منابع ژنتیکی در زیر آمده است:

- دامنه شمول اعطای مجوزهای دسترسی و بهره‌برداری منابع ژنتیکی و نوع بهره‌برداری

با توجه به شقوق مختلف منابع ژنتیکی (منابع ژنتیکی گیاهی، جانوری و میکروارگانیسم‌ها) و همچنین درجه اهمیت آنها (درحال انقراض یا در معرض تهدید بودن تا گونه‌های رایج یا مصرفی)^۱، رویکردهای مختلفی درخصوص اعطای مجوز دسترسی و بهره‌برداری لازم است. از طرف دیگر، بهره‌برداری می‌تواند در قالب تحقیق و پژوهش، استفاده تجاری، استفاده شخصی، دادوستد محلی و غیره باشد. محل بهره‌برداری (در داخل کشور یا خارج از آن) و شخص بهره‌بردار (ایرانی یا غیرایرانی) نیز

1. Commodity



از دیگر مواردی است که باید در بحث مجوزدهی برای دسترسی و بهره‌برداری از منابع ژنتیکی مورد توجه قرار گیرد.

- ساختار مدیریت حفاظت و بهره‌برداری از منابع ژنتیکی

در حال حاضر وزارتخانه‌ها و دستگاه‌های اجرایی متعددی در ارتباط با ثبت، نگهداری، حفاظت و بهره‌برداری از منابع ژنتیکی در کشور وجود دارند. اما به نظر می‌رسد ارتباط، همکاری و هماهنگی مناسب نه تنها بین وزارتخانه‌ها، بلکه بین مراکز زیرمجموعه هر یک از وزارتخانه‌ها نیز وجود ندارد. لذا ایجاد سازوکاری برای مدیریت یکپارچه، هماهنگی و شبکه‌سازی این نهادها و جلوگیری از موازی‌کاری آنها ضروری به نظر می‌رسد. یکی از راهکارهای پیشنهادی این است که بازیگران اصلی (یعنی وزارتخانه‌های جهاد کشاورزی، بهداشت و درمان و سازمان حفاظت محیط زیست) با تجمیع تمامی واحدهای سازمانی مرتبط با موضوع در خود و ایجاد یک واحد مستقل زیرمجموعه خود، منابع ژنتیکی حوزه خود را مدیریت نمایند. وجود یک نهاد مستقل می‌تواند در مدیریت و هماهنگی زیست‌بانک‌های زیرمجموعه دستگاه‌های اجرایی بسیار تأثیرگذار باشد، اما توضیح شفاف وظایف این نهاد (مانند تهیه بانک داده و ایجاد شبکه یکپارچه اطلاعاتی) ضروری است.

علاوه بر آن به منظور سیاستگذاری کلان در زمینه دسترسی و بهره‌برداری از منابع ژنتیکی، انجام هماهنگی‌های لازم بین بازیگران اصلی، استانداردسازی و ایجاد شبکه یکپارچه اطلاعات منابع ژنتیکی و مدیریت آن در قالب یک سیستم فرادستگاهی، حمایت‌های مالی و قانونی، رفع موانع توسعه زیست‌بانک‌های کشور به خصوص زیست‌بانک‌های غیردولتی و مقرراتگذاری و تصویب آیین‌نامه‌های داخلی مورد نیاز،

تشکیل یک شورای هماهنگی یا شورای ملی در سطح وزیران لازم است.

- توجه به مالکیت فکری و دانش سنتی مربوط به منابع ژنتیکی

با تصویب لایحه مدیریت حفاظت و بهره‌برداری از منابع ژنتیکی می‌توان زیرساخت‌های قانونی مالکیت فکری و صنعتی در کشور را از طریق ایجاد سازوکار حمایتی و نظارت بر اجرای آنها تقویت نمود. لازم به ذکر است که نحوه دسترسی به منابع طبیعی برای تولید منابع اصلاح شده و جدید، باید تحت این لایحه و ثبت آنها برای بهره‌مندی از حقوق مالکیت فکری تحت قوانین حوزه مالکیت فکری صورت پذیرد. ارائه مشوق‌های لازم برای اقوام بومی جهت حفظ منابع ژنتیکی و دانش سنتی یکی از کارکردهای حفظ حقوق مالکیت فکری است. از این رو به کمک این لایحه باید عزم جدی نسبت به مستند کردن دانش سنتی موجود از طریق ایجاد بانک‌های اطلاعاتی در کنار اطلاعات منابع ژنتیکی شناسنامه‌دار مربوط به آنها به وجود آید که خود زیرساخت پیوستن به پروتکل‌های بین‌المللی (از جمله ناگویا) را فراهم می‌سازد.

۲-۳. پیگیری اجرای قوانین و دستورالعمل‌های مرتبط با حفاظت و بهره‌برداری

از منابع ژنتیکی

نقش بعدی مجلس دهم، پیگیری اجرای قوانین و دستورالعمل‌های حوزه حفاظت از منابع ژنتیکی و نظارت بر نحوه اجراست. این کار از آن جهت اهمیت دارد که در برخی از موارد علیرغم وجود قوانین و سیاست‌های مرتبط، به علت مشکلات اجرایی (نظیر عدم هماهنگی دستگاه‌ها، نبود بودجه مناسب و یا فقدان زیرساخت‌های دیگر)، قانون اجرا نشده یا اجرای مناسبی نداشته است.



جمع‌بندی و پیشنهادات

منابع ژنتیکی کشور مهمترین سرمایه‌های ملی محسوب می‌شوند که حفاظت و نگهداری از آنها نه تنها از لحاظ ملی و امنیتی حائز اهمیت است، بلکه بهره‌برداری از این ثروت در زمینه‌های مختلف نقش مهمی در ارتقای امنیت اقتصادی، امنیت سلامت و امنیت غذایی دارد. گرچه دستگاه‌ها و نهادهای متولی متعددی در زمینه حفظ و نگهداری منابع ژنتیکی فعال هستند، اما به دلیل ماهیت منابع ژنتیکی از نظر تنوع و گستردگی در کشور و همچنین نبود سیاست کلان و جامع در این حوزه و عدم مدیریت یکپارچه و منسجم این منابع، فرسایش آنها شدت بیشتری داشته است. ارتباط ضعیف زیست‌بانک‌ها برای اشتراک‌گذاری اطلاعات و نبود بانک اطلاعات جامع منابع ژنتیکی سبب شده دسترسی محققان به این منابع دشوار باشد. از طرف دیگر به دلیل عدم ضمانت اجرایی نظارت بر خروج منابع ژنتیکی از کشور، هرروزه شاهد خروج غیرمجاز و سرقت زیستی ذخایر با ارزش کشور هستیم.

رفع معضلات موجود و همچنین پیوستن و مشارکت در کنوانسیون‌های بین‌المللی مرتبط با این حوزه از جمله پروتکل ناگویا نیازمند وجود زیرساخت‌های قانونی محکم و کارآمد در کشور است. در حال حاضر لایحه «حفاظت و بهره‌برداری از منابع ژنتیکی» و لایحه «الحاق دولت جمهوری اسلامی ایران به پروتکل ناگویا» که در رابطه با دسترسی به منابع ژنتیکی و تسهیم عادلانه و منصفانه منافع حاصل از استفاده آنها در سطح بین‌المللی، از مواردی است که مجلس دهم باید مورد بررسی قرار دهد. با توجه به نتایج بررسی لایحه الحاق به پروتکل ناگویا در کمیسیون‌های اصلی و فرعی مجلس نهم، تصمیم‌گیری درباره پیوستن به این پروتکل منوط به ایجاد زیرساخت‌های قانونی در

کشور شده و در نتیجه نیازمند بررسی لایحه «حفاظت و بهره‌برداری از منابع ژنتیکی» می‌باشد. این لایحه با تشکیل کارگروه‌هایی در مرکز پژوهش‌ها و سپس در کمیسیون کشاورزی مجلس نهم مورد بررسی قرار گرفت و پیشنهادهایی برای رفع ابهامات موجود ارائه شد. با این حال فرآیند تصمیم‌گیری و رأی نهایی درخصوص آن به اتمام نرسیده و ادامه بررسی آن به مجلس دهم موکول شده است.

از آنجا که حفاظت از منابع ژنتیکی کشور و رفع مشکلات موجود بسیار اهمیت دارد، موارد زیر در بررسی لایحه مذکور باید مورد توجه قرار گیرد:

- دامنه شمول اعطای مجوزهای دسترسی و بهره‌برداری منابع ژنتیکی و نوع بهره‌برداری

- ساختار مدیریت حفاظت و بهره‌برداری از منابع ژنتیکی

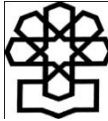
- توجه به مالکیت فکری و دانش سنتی مربوط به منابع ژنتیکی

بررسی دقیق این لایحه و ایجاد زیرساخت‌های قانونی مطلوب و نیز پیگیری اجرا و نظارت بر قوانین می‌تواند از اقدامات مجلس دهم شورای اسلامی در جهت صیانت و کنترل بهره‌برداری از منابع ژنتیکی کشور باشد.



منابع و مأخذ

۱. براتی، مرتضی و سهیلا خردمندنیا، اظهارنظر کارشناسی درباره: «لایحه حفاظت و بهره‌برداری از منابع ژنتیکی»، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، دفتر فناوری‌های نوین، ۱۳۹۴، شماره مسلسل ۱۴۲۷۱.
۱. فتحی‌زاده، امیرهوشنگ، جلال رجبی خاصوان و مجید حسن‌نژاد، حمایت از دانش سنتی در پرتو مقررات موافقتنامه تریپس در سازمان جهانی تجارت، فصلنامه پژوهشنامه بازرگانی، شماره ۷۱، ۱۸۱-۲۰۷، ۱۳۹۳.
۲. قانون الحاق دولت جمهوری اسلامی ایران به کنوانسیون تنوع زیستی، ۱۳۷۵.
۳. لایحه الحاق دولت جمهوری اسلامی ایران به پروتکل ناگویا در مورد دسترسی به منابع ژنتیکی و تسهیم عادلانه و منصفانه منافع حاصل از استفاده آنها الحاقی به کنوانسیون تنوع زیستی، شماره ثبت ۵۳۱، تاریخ چاپ ۱۳۹۳/۹/۸.
۴. لایحه حفاظت و بهره‌برداری از منابع ژنتیکی، شماره ثبت ۵۲۲، تاریخ چاپ ۱۳۹۳/۸/۲۴.



شماره مسلسل: ۱۴۸۳۶

مرکز پژوهش‌ها
مجلس شورای اسلامی

شناسنامه گزارش

عنوان گزارش: با نمایندگان مردم در مجلس دهم ۱۱. مدیریت حفاظت و بهره‌برداری از منابع ژنتیکی

نام دفتر: مطالعات ارتباطات و فناوری‌های نوین (گروه فناوری‌های نو)

تهیه و تدوین: سهیلا خردمندنیا

ناظر علمی: پریسا علیزاده

متقاضی: معاونت پژوهش‌های زیربنایی و امور تولیدی

ویراستار تخصصی: _____

ویراستار ادبی: _____

واژه‌های کلیدی:

۱. منابع ژنتیکی

۲. لایحه حفاظت و بهره‌برداری از منابع ژنتیکی

۳. پروتکل ناگویا

۴. نقش مجلس دهم



تاریخ انتشار: ۱۳۹۵/۳/۱۹